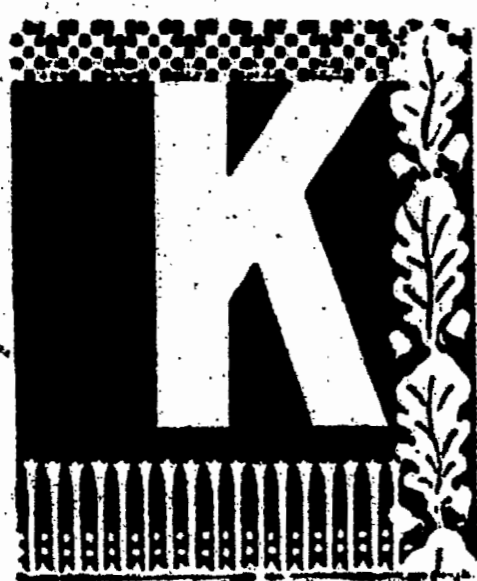

JUOZAS POVILONIS

K. AMBROZIJAUS PABRĖŽOS PAMOKSLŲ STILIUS

90 metų mirties sukakčiai

albėdami apie XIX am. pirmosios pusės lietuvių literatūros, kalbos ir mokslo laimėjimus negalime tylėdami praeiti pro kuklų Žemaičių žemės darbininką, Simano Daukanto kaimyną ir bičiulį, kuriam jis davė dar rankraščiuose skaityti savo „Žemaičių istoriją“ ir „Graikų legendas“, — tai kunigas Jurgis Pabrėža, vėliau pranciškonų vienuolyne gavęs Ambrozijaus vardą. Tarp to laikotarpio veikėjų Pabrėža nebuvo paskutinis, o Žemaičių krašte jis buvęs populiariesnis net už vysk. Valančių. Valančius rašė knygas ir jas platino, kad kelios kartos galėtų jomis pasinaudoti, o Pabrėža aplankė beveik visas Žemaičių parapijas ir savo kruopščiai paruoštais, ugingais pamokslais pasistatė sau paminklą, kuris, štai, jau devyniasdešimt metų po jo mirties liudija gražų jo darbą.

Iš iki šiolei paskelbtųjų žinių apie Pabrėžą sunku buvo susidaryti pilnesnį vaizdą ir nužymėti jo vietą mūsų kultūros raidoje.

Mūsų literatūros vadovėliuose ir botanikos raštuose jis buvo minimas dažniausia tik keletu žodžių, tačiau ten paduotos žinios dažnai buvo peršykščios ir nevisai tikslios, lyg, rodos, būtų bijoję arčiau pažvelgti į seno vienuolyno mažą celę, kur jis, praleidęs daugiau kaip 40 metų, paliko daug vertingų dalykų, kurių dauguma ne tik neišvydo platesnio pasaulio, bet laikas juos apklojo storu dulkių, pelėsių sluoksniu. O daug jo veikalų rankraščių buvo net išnešioti, išmėtyti. Dar ir dabar viena kita Žemaičių kaimo bobelė saugo kaip šventenybę nežinia koku būdu patekusių Pabrėžos rankraščių pluoštą ir sutinka parodyti prašant tik vietos klebonui. Taigi, iš tikrųjų, kunigo Pabrėžos veikla ir palikimas yra visai neištirtas ir neįvertintas. Įdomus ir daug kuo skirtingas Pabrėžos gyvenimas nuo kitų mūsų kultūros istorijoje minimų darbininkų taip pat yra vertas susidomėjimo. Tai darbštumo ir kilnumo pavyzdys dabartiniams laikams. Mūsų mokslininkas galėtų iš jo pasimokyti planingumo, kruopštumo ir darbo meilės, kalbininką ar literatą patrauks jo susisielojimas ir rūpesčiai žemaitiška kalba ir rašyba, o dvasininkai, perskaitę bent vieną jo pamokslą, turėtų rausti, dėl dabartinių pamokslų tuštumo ir neaktualumo¹).

Kadangi mūsų pasirinktoji tema neleidžia plačiau tų klausimų iškelti, tai čia teks pasitenkinti nurodžius pagrindines jo pamokslų stiliaus savybes. Reli-

¹ Plačiau apie K. J. A. Pabrėžą bus galima rasti mano paruoštoj monografijoj „K. Am. Pabrėža. Gyvenimas ir darbai“, kurie netrukus pasirodys.

ginę pamokslų vertę paliksime visai nuošaliai, čia mums rūpės literatūriniai reiškiniai ir kalba. Neturime pamiršti, kad padarome šimto metų šuolį atgal ir vartome rankraščius to žmogaus, kuris taip nuoširdžiai sielojosi ir rūpinosi lietuviškos kultūros ir literatūros kėlimu.

Spausdintų kun. Jurgio Ambrozijaus Pabrėžos raštų turime tik du tomelius. Pirmoji knyga „P a r k r a t i m a t a n s a u ž i n e s“, išleista Vilniuje, 1849 m., bet knygų rinkoje pasirodžiusi tik 1850 m., vadinasi, tuojau po autoriaus mirties. Veikalo pavadinimas parodo jo paskirtį. Antroji knyga pasirodė Amerikoje tik 1900 metais — tai „Botanika“, arba jo rankraščio kalba: „Tayslus Augumyynys“. Visi kiti jo veikalai yra likę rankraščiuose: apie 40 įvairaus dydžio knygų iš gamtos ir medicinos srities, apie 35 religinės srities. Atsižvelgiant į tai, suprantama, kad aukščiau paminėtos išleistos jo dvi knygos neduoda aiškaus ir pilno supratimo apie jo darbus. Jis yra rašęs ir eilėraščių, tačiau apie Pabrėžos poetinį talentą netenka kalbėti.

Pabrėžos pamokslų yra užsilikę penkios storos knygos, įrištos į stiprius odinius viršus ir keturiolika atskirų pamokslų po 16—12 psl. in 8°. Keturios stambiosios knygos turi drauge 1600 smulkaus rankraščio puslapių in 4°, kur yra išdėstyti 164 pamokslai, o penktoji knyga yra in 8° 1096 pusl. ir joje yra 23 pamokslai apie septynis sakramentus. Taigi viso P. yra parašęs daugiau 200 pamokslų, kuriuos jis sakė po visą Žemaičių kraštą, o kartais net patekdavo į Kuršių Neringą.

Pirmasis įspūdis, kuris krinta į akis skaitant Pabrėžos pamokslus ir apskritai visus jo raštus, tai pavyzdžių gausumas. Ypačiai pamoksluose tas pavyzdžių gausumas parodo ne tik jo psichologinį klausytojų pažinimą, bet puikius oratoriškus gabumus, gerą vaizduotę, gilų gyvenimo pažinimą, kuris kartais pavyzdžiuose išsiveržia net beletristine forma. Štai vienas jo pamokslo vaizdelis:

„Bajoru du susimušė tarp savęs, o tretysis visam tam buva pri-tomnus. Potam, kad bajoru tuodu susisprovojo, tretiuoju reikėjo sviečyti, kurs buva iš tų dviejų pradžioj, kurs kurį jų įveikė. — Pastatits tada į sviedkus, ir užsiklausts apej tun susimušimą tų dviejų bajorų, pradėjo nuo to: „Teip, sako, buva: Rytą metą atsikėlęs anksti taisiaus aš į kalvę. Turėjau arklelį nevisai didelei mundra, mainais gauts buvo, ale giers arkluks buva; bekinkant jiena mun dabar išsmuka, aš tun jieną prisirišęs, pakinkęs arklį, įdiejaus į ra-gieles unglų maišą ir išvažiavau į kalvę. — Yra tyn pakelun muna kuma poni Jonavičienė, pri anos dabar pro šalį pravažiuodams iššo-kau. Tiesa, Poni kūma atneši arielkos pamieštos raudonos, išgieriau aš ten dvi ar tris cerkeles, nutad, potam išvažiavau į kalvę. Sutikau dar žydą keliu bevažiuojantį, klausės manęs kelio pri Pona Romera. Sūdžia priklydamos iš tos historijos nereikalingos ir nenoriedamas klausytis pradieji sakyti: „ei! kam sakai tas cirkumstancijas“. — O sveiks kaip įsikūkavo savo giesmę, nieprast nebsupranta kun jam sūdžia pasakė, tarė, kad klausias ar buvai stancijo?, atsaka: ne, ne-buvau stancijo. Statai į kalvę nuvažiavau. Kalvei atradau daugybę žmonių susivažiuusių, aš jau neprisiprašyti nebgalėjau prie kalvės, Misliju sau: kun aš čia turiu veltui šalti; gieriaus nueisiu į karčemą

pasišildyti. Tad ir nuėjau. — Karčemoj atradau poną Barevičių ir poną Godlevskį besisukiojančius. Siedaus aš unt suolo. Pradėji anuodu viens į antrą sakyti: — *Ko tu siedi kaip kiepis molevots*. Antras atsakė: *Tu pats esi kiepis molevots* (pabr. rankr. Pabrėžos). Pons Barevičius pradėjo sakyti: ar tu mane kiepiu vadinsi... ir susimušė“ (333—334 psl.).

Šita ištrauka, kurios kalbą ir sakinių konstrukciją stengiausi palikti kaip yra originale, daugiau panaši į beletristinio dalyko ištrauką, negu pamokslą. Pirmiausia, kiekvienam į akis gali kristi pasakojimo laisvumas, sklandumas ir vaizdingumas, ko dažnai pasigendame ir šių dienų mūsų rašytojų veikaluose. Tiesa, čia nėra jokių stiliaus puošmenų, epitetų ir tropų, bet tokiais išsireiškimais, kaip „o sveiks kaip įsikūkavo savo giesmę, kad nieprast nebsupranta...“, ko sėdi kaip kiepis molevots...“ ir panašiais, kurių yra pilna jo gausiuose pamokslų pavyzdžiuose, aiškiai matom jo gilų liaudies dvasios pažinimą ir mokėjimą jį panaudoti. O tų gyvenimiškų ir kartu beletristiškų pavyzdžių jis duoda labai gausiai ištisais epizodais ir net ištisomis pasakaitėmis ir joms, matyt, skyrė didelę reikšmę. Tai aiškiai matyti iš laiško (1845 m.) vysk. Valančiui, kada šis rengėsi išleisti Pabrėžos „Parkratima tan saužines“: „Su istorijėlėmis, kurių yra veikale, taip pasielgti, kaip sveikas protas diktuos. *Tačiau be jų veikalas nustotų daug papuošalų* (m. pabr.). Juk bet kas žino, quod omnis historia non est articulus fidei, sed tantum pie creditur“. Valančius, matyt, pažiūrėjo į tai kitokiomis akimis ir matome, kad visos istorijėlės buvo nubrauktos. Užtat Pabrėžos pamokslų rankraščiuose mes matome jo stilių nepalietą žiaurios cenzoriaus rankos. Iš pavyzdžių aišku, kad jis nesistengė paveikti į žmogaus protą, bet į jausmus ir tik per jausmus jis siekė savo tikslo. Todėl jis stengėsi, kad jo pasirinktos istorijėlės būtų vaizdingos ir stiprios, pagaunančios skaitytoją ir įtikinančios.

Pavyzdžiui dar galime paimti jo vieną istorijelę apie nusidėjusią mergaitę:

„Viena mergaitė jaunystės metais žydėdama per negarbingą perkalbėjimą tėvo savo, susimožyjo grieku nečystatos su juomi pačiu. Motina tos mergaitės, žinodama jos nusižengimą, strošnei skaudžiais žodžiais krimto ją, išmėtinėdama jos grieką ant akių. — Mergaitė girdėdama savo grieką publikavojant ir labai strošnei to nekęsdama, nutručiojo savo motiną. Tėvas, kurs tuo kartu namie nepasitaikė, pargryžęs į namus ir suprasdamas tą negarbingą atsitikimą iš kokios priežasties atsitiko, dukterį kuo smarkiausiai lojojo. Nelaiminga mergaitė, nenorėdama to kentėti, įpuolusi į nusiminimą, sugalvojo net ir tėvui sprandą atkirsti. Ką pasitaikius progai atsitolinus nuo žmonių ir padarė.

Tik tada, tiek griekų padariusi, išbėgo į nežinomą šalį, paėmusi iš namų visų geriausių daiktus ir pasidarė velnio kepsniu, griekus prie griekų rinkdama ir ant visokių nečystatų atsiduodama.

Pasitaikė jai vieną kartą įeit į kažkokią bažnyčią tuo laiku, kai pamokslininkas kuo didžiausiai išaukštino Dievo mielaširdystę, sakydamas ir tvirtindamas, jog nėra nė vieno griešninko taip į griekus paskendusio, kurs neagalėtų turėti vilties išganymo.

Pabaigus pamokslininkui gerą pasėjimą Dievo žodžio sėklos, tuojau artinas ana griešninkė prie pamokslininko ir klausias, ar iš tiesų, ką sakė apie mielaširdystę Dievo? Pamokslininkas atsakė, jog tai visų teisingiausias yra daiktas ir tuojau ten pat daugybe įrodymų tą pačią teisybę patvirtino. O ana taip girdėdama pradėjo sakyti:

— Susimildamas, Tetušėli, jei taip yra, išklausk mane spaviednės, kad prie tokios mielaširdystės man būtumei tarpininku.

Kaip aną išklause, pradėjo ilgokai galvoti, kokią atgailą užduoti. O ana pradėjo sakyti:

— Kas tai, Tetušėli! jau mielaširdystę taip didelei išaukština, o, rodos, man dabar, jog apie mano išganymą abejoji?

— Ne taip, — atsakė spaviedninkas, — ne taip, o duktie, kaip mislyji, bet dėl didesnio išganymo dūšios tavo noriu, kad rytą vėl būtumei per pamokslą ir tai tau kaip pakūtą užduodu.

Ana tuo kartu, atmindama visus savo griekus, taip didelio gailėsčio, sopulių ir vaitojimų dygliais suremta būdama, iš verksmo nei iš bažnyčios negalėjo išeiti ir ten jau pat mielą dūšią Dievui atidavė“ (771—773 psl.)².

Be šitų vaizdingumo priemonių, dar Pabrėžos pamoksluose rasime visus gero oratoriaus kalbai būtinus privalumus: atitinkamą sakinių konstrukciją, argumentų sugrupavimus ir kalbos priemones įspūdžiui pasiekti. Štai būdingas Pabrėžos sakiny iš pamokslo apie žemaičių vestuves, kurio pirmoje dalyje jis nurodo patį nusikaltimą, sekančiu sakiniu nurodo nusikaltimo priežastį, o trečiu sakiniu padaro stiprią išvadą: „Važiuodami į bažnyčią, vienu šaukimu, vienoms dainoms kelia didžiausią triukšmą, ir tai pamainais vyriškiai su moteriškėmis; o kaip vieni, taip ir antri dėl to šauk, kad vieni kitiems į širdį įsmegtų, kad vieni į kitus įsimylėtų; o prakeikta tokia intencija dainavimo jų“³.

Jis vartoja taip pat dažnai kreipimąsi į klausytojus, sušukimų: „Pradės šokti ir bėgs užkampin. Ach nelaimingi užkampiai! pekla! pekla! pragars amžins lauk jūsų!“⁴. Be to, labai dažnai jo teigimai yra paremti dvejopu būdu: pavyzdžiu ar trumpu palyginimu ir gausiomis katalikų mokslo autoritetų minčių ištraukomis. Tai parodo jo gerą pasiruošimą ir apsiskaitymą. Citatas Pabrėža duoda lotynų kalba, smulkiai nurodydamas jų šaltinius ir čia pat jas išverčia į lietuvių kalbą. Daugelis jo pamokymų ir mūsų laikais dar nėra nustoję aktualumo ir, atsimenant jų vaizdingumą, po šimto metų (daug jo pamokslų parašyta prieš 1840 m.), nemažiau domintų klausytoją.

Kalbant apie K. Ambrozijaus Pabrėžos pamokslų stilių, negalima nepaminti ir kalbos klausimo. Iš aukščiau paduotų ištraukų jau galėjome pastebėti, kad jo pamokslų kalba, palyginti, yra žodinga, taisyklinga ir gryna. Jis pats kilimo yra žemaitis kaimietis ir vėliau, ypačiai botanikos darbams, žemaitiškų terminų ieškojo kaimo pastogėje. Jis visokiais būdais stengėsi kalbą gryninti ir tai darė ne tik dėl savęs, bet galvodamas apie lietuviškosios kalbos ir rašybos

² „Pamokslai apey septynis Sakramentus“ par kunigą Jurgį Pabrėžą parašyti.

³ „Apraszims Pariedkas yr weselys Žemaycziu“ 1046 ps.

⁴ Id. 1077 psl.

ateitį. Jis vysk. Valančiui viename laiške išsitaria, rašydamas dėl savo knygutės terminų netikslumo: „Kadangi iki šiol žemaitiškų sąvokų tam dalykui neturime, tai būtinai turi kas išdrįsti ir naujus vardus minimoms lotyniškoms sąvokoms duoti, o tie pavadinimai ir paskesniems žemaičių rašytojams bus didelis patogumas“.

„Aš tai sakau ne būtinai užsispyręs savaip padaryti, bet kad būtų patogiau paskesniems žemaičių dielekto autoriams. *Kitaip šitas dielektas niekadės prideramai nepatobulės, ko jau senai visi norime*“ (m. pabr.). Kai kurių savo botanikos veikalų įžangoje Pabrėža davė jo paties paruoštas žemaitiškų žodžių rašybos taisykles, kad kuo tiksliau būtų ištariamai žemaitiški žodžiai. Pabrėžos kalbinį užsidegimą puikiai pavaizduoja jo pasisakymas dėl „Punktai Sakymų“: „mintis rinktinė, — rašo jis viename laiške, — bet lietuviška rašyba tai dar senovinė, vietomis sunku suprasti. Tai daro žymaus keblumo skaitytojui. Vis dėlto, labai apsidžiaugiau radęs tame veikale kai kuriuos terminus tuos pačius, kuriuos aš vartoju savo raštuose, kaip štai: dėstys, priežastys ir t.t.“⁵.

Kun. Ambrozijaus Pabrėžos žemaitiškosios kalbos meilė aiškiai atsispindi jo veikaluose ir, sakysim, pamokluose jis vartoja tik plačiausiai tų laikų kalboje vartojamus barbarizmus, kurių daug išliko liaudyje iki šių dienų. Jei jau trūkdavo kokių žodžių sąvokai išreikšti, jis stengdavosi surasti ar padaryti lietuviškus žodžius ir tik jau didžiausios bėdos verčiamas griebdavosi lenkų ar lotynų kalbų, kurias jis puikiai mokėjo ir yra parašęs jomis po keletą knygų. Tų pastangų dėka ir jo pamokluose randame ištikus puslapius parašytus gryna žemaičių kalba.

Jau devynios dešimtys metų, kaip kun. Ambrozijus Pabrėža po ilgo ir vaisingo darbo atsigulė į Kretingos kapines, bet Žemaičių krašto liaudyje jo atminimas dar nemirė, dar ir šiandien žemaičiai lanko jo kapą. Jo veikla, jo atliktieji darbai turėtų susilaukti platesnio atgarsio visoje Lietuvoje, nes jo pastangos kurti savą — žemaitišką — raštiją, kultūrinti liaudį, paruošiant jai pakankamai lietuvių kalba knygų iš įvairių sričių, neliko be pasekmių. Jeigu daug jo raštų šiandien tebeguli rankraščiuose, tai dabar jie mums yra naudingi, kaip tų laikų literatūros ir kalbos paminklai, o ten atvaizduotasis gyvenimas mūsų kultūros tyrinėtojams padės aiškiau nušviesti tų laikų aspiracijas ir troškimus, kurie pasireiškė tiek kančių ir priespaudos kentėjusioj tautoj. Reikia tikėtis, kad šios mirties sukakties proga, Pabrėžos vardas bus plačiau prisimintas.

⁵ Laiškas M. Valančiui iš 1846 m. gegužės 3 d.